

1967 yılında inşa edilen Mescid Negara (Millî Cami) – Kuala Lumpur / Malezya

öğretim üyesi ve öğrenci değişimi öngören 3 Aralık 1992 tarihli bir anlaşma bulunmaktadır. Bu üniversitenin dışında başbakanlığa bağlı İslâm İşleri Dairesi'nin de içinde hizmet verdiği Malezya İslâm Merkezi (Islamic Centre of Malaysia) şehirdeki en önemli İslâmî kuruluştur. 1986'da yapımı tamamlanan Sultan Selâhaddin Mescidi ise (Masjid Sultan Salahuddin) Güneydoğu Asya'nın en geniş kubbeli camisidir.

BİBLİYOGRAFYA :

J. M. Gullick, *The Story of Early Kuala Lumpur*, London 1956; Manjit Singh Sidhu, *Kuala Lumpur and Its Population*, Kuala Lumpur 1978; Ishak Shari, "A Study of Urban Poverty: The Kuala Lumpur Experience", *Malaysia* (ed. Cheong Kee Cheok v.dğr.), Kuala Lumpur 1979, s. 51-74; P. Pirie, "Squatter Settlement in Kuala Lumpur", *a.g.e.*, s. 75-99; B. W. Andaya – L. Y. Andaya, *A History of Malaysia*, Hong Kong 1982, s. 139, 176-177, 183-184, 241; M. Guelden – L. Lueras, *Kuala Lumpur*, Singapore 1986; D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia*, Hong Kong 1987, s. 597, 602-603; Graig A. Lockard, "Kuala Lumpur", *Encyclopedia of Asian History*, New York 1988, II, 364-365.

İSMAİL HAKKI GÖKSOY

KUBA

Kuzey Azerbaycan'da
XVIII. yüzyılda hanlık merkezi olan
tarihî bir şehir.

Azerbaycan'da Bakü'nün kuzeybatısında, Başkafkas dağlarının kuzeydoğu eteklerinde Hazar denizine 45 km. mesafede yer alır. Şehrin adı, "türbe" anlamına gelen ve Ortaçağ İslâm ülkelerinde yer adı olarak sık rastlanan "Kubbe"den bozmadır. Bu adın Sâsânî şahlarından Kuvat'ın (Kubad) adıyla bağlantılı olduğu faraziyesi inandırıcı değildir. Kuba civarındaki Beş-

parmak dağının önünde aynı zamanda bir ziyaretgâh olan, Evliya Çelebi'nin Hızır-ı Zende denilen birinin büyük bir kubbe altında bozulmamış cesedini gördüğü yerde yarı yıkılmış bir kervansarayın da mevcut bulunduğu göz önüne alınırsa Kubbe adının bu ziyaretgâhla ilgisi olduğu ihtimali ortaya çıkar. Ayrıca Kuba hanlarının fermanlarında şehrin adı Kubbe şeklinde yazılmıştır. Seyyah Hacı Zeynelâbidîn-i Şîrvânî (XVIII. yüzyıl) Kubbe yer adının "Kubah" gibi de telaffuz edildiğini yazmaktadır (*Bustânü's-seyâha*, s. 445). Yine Kuba kazasının Şah Süleyman Safevî devrinde (1664-1694) teşkil edildiği görüşü de doğru değildir. Nitekim Osmanlı belgelerinden Kuba'nın XVI. yüzyılda Derbend eyaletine bağlı sancaklardan biri olduğu anlaşılmaktadır.

Kuba'nın bir şehir haline gelişi etrafının surla çevrilmesinin ardından olmuştur. İlk surun XVI. yüzyılın sonunda yapıldığı tahmin edilmektedir. Babası Karakaytak hâkimleri (usmi) neslinden, annesi Kaçar Türkleri'nden olan ve Safevî sarayına yakın çevrelerde yetişen Hüseyin Han adlı bir toprak ağası XVII. yüzyılın sonlarına doğru Salyan, Kuba ve Kulhan dahil bölgenin idaresini eline aldı. Onun kurduğu hanlık Safevî Devleti'ne bağlıydı. Fakat Kuba şehri ve ona bağlı mahallerin sakinlerinin çoğunun Hanefî mezhebi yanlısı olduğu, han ailesinin ise İmâmîyye Şîası'nı benimsemesi ve nihayet komşu Dağıstan'ın ahalisi arasında Şâfiîler'in çoğunluğu oluşturmaları, Safevî Devleti'nin parçalanmaya başladığı bir devirde bölgedeki silâhlı çatışmaların artmasının temel sebeplerini oluşturdu. Öte yandan Kuba Hanlığı'nın oluşması devri, Çarlık Rusyası ile Osmanlı Devleti'nin Dağıstan ve Kuzey Azerbaycan'ı kendi topraklarına katmak için giriştikleri faaliyetlerin yoğunlaştığı döneme rastlar. I. Petro'nun 1722-1723 İran seferi, III. Ahmed ve I. Mahmud zamanlarında Osmanlılar'ın Doğu Kafkasya'da gerçekleştirdiği askerî harekât, Sünnî cemaati adına Hacı Dâvud ve Lezgi Surhay önderliğinde Safevîler'e karşı başlayan isyanlar Kuba Hanlığı'nın arazisinin tahribatına yol açtı. 1734'te Nâdir Şah tarafından tahrip edilerek yağmalanan Kuba 1735'te yeniden yıkıma uğradı. Lezgi hareketlerinden olan 1735 olayları sırasında Kuba hanının ikametgâhı Hudad Kalesi tamamıyla yıkıldığından hanlık merkezi Kuba'ya nakledildi. Hudad'da isyancı Lezgiler'in öldürdüğü Sultan Ahmed Han'ın oğlu Hüseyin Ali Han,

Kuba hâkimi olarak hem İran Şahlığı hem de Rus Çarlığı tarafından resmen tanınmıştır.

Bölgedeki huzursuzluğun sürmesine rağmen Hüseyin Ali Han ve özellikle 1758'de onun yerine geçen oğlu Feth Ali Han'ın hâkimiyeti yıllarında Kuba Hanlığı, Kafkasya ve Azerbaycan'ın gelişmekte olan en önemli yarı müstakil devletlerinden biri haline geldi. Adı geçen hanların Kuba Hanlığı kazalarına (Derbend'le Bakü arasındaki arazi) Mugan ve Erdebil civarından birtakım yarı göçebe Türk boylarını getirip yerleştirmesi ekonomik bakımdan olumlu sonuç veren bir tedbir oldu. Hazar denizi yolu ile yapılan ticareti canlandırma çabaları da Kuba Hanlığı'na tâbi topraklarda çiftçilik ve zanaatın gelişmesini sağladı. Feth Ali Han on yıllık bir süre içinde Kuba, Salyan, Bakü, Derbend ve Şemahî hanlıklarını doğrudan doğruya veya dolaylı olarak kendi kontrolü altına aldı. Ancak Güney Dağıstan'a yönelik siyaseti başarısız oldu.

Feth Ali Han'ın ölümünden (1789) sonra Kuba Hanlığı kısa bir sürede siyasî önemini kaybetti. Oğulları Ahmed Han ve Şeyh Ali Han, Kuba Hanlığı'nı babaları devrinde mevcut olan sınırlar içinde tutmayı başaramadılar. Çariçe II. Katerina'nın Kafkasya'nın işgali için gönderdiği kalabalık ordu 1796 Mayıs'ında Derbend'i, az sonra da Kuba'yı işgal etti. Savaş sırasında esir alınan Şeyh Ali Han daha sonra kaçtı ve Ruslar'ın bölgeden çekilmesinin ardından Kuba ve Derbend'de yeniden idareyi ele geçirdi. Rusya'nın İran'a karşı 1805'te ilân ettiği savaşlar döneminde Derbend ve Kuba bir daha istilâ edildi (1806). 1813'te imzalanan Gülistan Antlaşması ile Kuba ve Derbend hanlıkları ilga edilerek arazileri Rus Çarlığı'na bırakıldı.

Kuba ahalisi, XIX. yüzyılda iki defa Rus Çarlığı yönetimine karşı silâhlı ayaklanmaya katıldı. 1837'de vuku bulan Kuba ayaklanması Azerbaycan'da Rus müstemlekeciliğine karşı ilk kitlesel çıkış oldu. Bu olayın Şeyh Şâmil hareketiyle doğrudan doğruya ilişkisi vardı. 1877'de Kuba'da ve ona komşu kazalarda yeni bir isyan başladı. Ayaklanma aslında, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı başlattığı savaş dolayısıyla Azerbaycan Türkleri ve Lezgiler'in bir nevi dayanışma hareketiydi. Her iki ayaklanmayı Rus silâhlı kuvvetleri vahşice bastırdı. 1877 ayaklanması Osmanlılar'la dayanışma karakteri taşıdığından Azerbaycan Sovyet tarihçileri bu ayaklanmayı "gerici" bir çıkış gibi nitelendirmeye çalıştılar.

1917 Rus İhtilâli'nin ardından Kuba şehri büyük sıkıntılarla karşılaştı. Bakü'de Bolşevikler'ce oluşturulan hükümet, 1918 Nisanında Kuba'ya özel müfreze göndererek yeni hâkimiyeti orada zorla kabul ettirdi. Birkaç hafta sonra şehre akın yapan Lezgiler Bolşevikler'i kovdular. Bakü hükümetinin emri üzerine Taşnak partisinin çeteci grubunun başında bulunan Amazasp maiyetinde kalabalık silâhlı Ermeni birliği "ceza taburu" olarak Kuba'ya girdi. Birkaç gün içinde silâhlı Taşnak ve Bolşevikler şehirde büyük bir katliam yaptılar. Bu sırada 2000'e yakın kişi hayatını kaybetti. Kuba'ya bağlı 122 köy tamamıyla tahrip ve yağma edildi. Bu facia ile ilgili olağan üstü soruşturma komisyonu üyesi A. Novatski'nin hazırladığı bir rapor bugün de mevcuttur (*Azerbaycan Tarihi- Senedler ve Neşrler Üzre*, s. 182-187). Bakü'nün 27 Nisan 1920'de Onbirinci Kızıldordu tarafından işgalinden sonra Azerbaycan'da başlayan Sovyetleşme Kuba'da tepkilere yol açtı. Molla Hâfız Efendiyev önderliğinde vuku bulan, 5000'e yakın kişinin katıldığı silâhlı isyan hareketi güçlükle önlenemedi.

1811'de Rus Devleti için düzenlenen bir belgede Kuba şehri sakinlerinin 1069 kişiden ibaret olduğu yazılmaktadır. 1832 yılına ait bir rapor şehirde 3830 kişinin bulunduğunu, civarındaki yahudi kasabasında 2671 kişinin oturduğunu gösterir. I. Berezin, 1841'de şehrin esas kısmında oturanların sayısını 2000 kişi olarak kaydeder. Şehir sakinlerinin faal kısmının çoğu küçük zenaat dallarıyla uğraşıyordu. Şehirliilerin dağlık bölgede oturan kabilelerle ticaretinde lezgi çukası, yağ, tütün, çuval bezi ve hububat önemli yer tutuyordu. Kuba XVIII-XIX. yüzyıllarda bölgenin hububat, hayvancılık ve meyvecilik ticareti yapılan önemli bir merkezi haline gelmişti. XIX. yüzyılın ortalarında Kuba ve çevresi kök boyası istihali ve ihracatında çok önemli rol oynamaktaydı. Halıcılık şehir ve kaza ahalisinin esas meşgulliyetlerindendi. Kuba'da 660 ev ve 160 dükkân olduğunu yazan Berezin bunların çoğunun ahşaptan inşa edildiğini kaydeder. Şehirdeki nisbeten üç büyük cami ahşaptan yapılmıştı. Muhtemelen bu sebeple Kuba'da bugüne ulaşan eski mimari eserler çok azdır. Bunların en önemlileri XIX. yüzyılda inşa edilmiş damı kümbet şeklinde olan hamam, cuma camii ve Azerbaycan tarihçisi Abbas Kulu Ağa Bakıhanov ailesine ait evdir.

Berezin, Kuba'da Dağıstan Türkçesi konuşulduğunu, fakat bunun Derbend leh-

çesinden farklı olduğunu yazar. 1896 nüfus sayımında Kuba kazasında oturan 175.000 kişiden % 36,7'si müslüman Tat, % 25,5'i Azerbaycan Türkü, % 24'ü Küre Lezgisi ve % 8'i diğer Lezgi halk ve kabilelerinden oluşuyordu. Ahalinin % 94'ü müslümandı, bunlardan % 76,5'i Sünnî, % 17,5'i Şii ailelerine mensuptu. 1928 yılına ait resmî bir yayından müslüman Tatlar'ın sayısının % 25'e indiği öğrenilmektedir (*Atlas of the Union of Soviet Socialist Republics*, s. 88).

Sovyet hâkimiyeti döneminde Kuba'da büyük çapta değişiklikler olmadı. Şehrin nüfusu 1959'da 15.900'e, 1970'te 19.000'e ve 1989'da 29.000'e ulaştı. Kuba'da 1936-1937'de yapılmış elektrik santrali, mobilya ve meyve konservesi fabrikaları, tıp, tarım ve pedagoji lisele-ri, tiyatro ve müze mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

Evlîya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 299; Mirzâ Mehdî Han, *Târîh-i Cihângüşâ-yı Nâdirî* (nşr. S. A. Enver), Tahran 1341/1962, s. 9, 258, 263; S. G. Gmelin, *Reise durch Russland ... dritter Theil. Reise durch Nordliche Persien, in den Jahren 1770, 1771 bis im April 1772*, St. Petersburg 1774, s. 35-37; Zeynelâbidîn-i Şîrvânî, *Bustân-ü's-seyâha*, Tahran 1315, s. 445; *Tezkiretül-mülûk* (nşr. Minorsky), Cambridge 1943, s. 112; I. Berezin, *Puteshestvie po Dagestanu i Zakavkazyu*, Kazan 1850, II, 72-73; Alkadari Hasan Efendi, *Âsâr-ı Dağıstan*, Bakü 1320, tür.yer.; *Atlas of the Union of Soviet Socialist Republics*, Moscow 1928, s. 88; Abdullayev Hasi, *İz istorii Severo-Vostochnogo Azerbayjana v 60-80 h godah XVIII v.*, Bakü 1958, tür.yer.; M. O. Kosven, *Etnografiya i istoriya Kavkaza. Issledovaniya i materialy*, Moskov 1961, s. 151, 153-154; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri: 1578-1590*, İstanbul 1962, s. 64; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi: 1451-1590*, Ankara 1976, s. 179, 304-306, 335, 361; Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul 1979, tür.yer.; *Azerbaycan Tarihi-Senedler ve Neşrler Üzre*, Bakü 1990, s. 182-187; N. A. Sotavov, *Severnii Kavkaz v russko-iranskii i russkoturetskii otnoşeniyax XVIII v.*, Moskov 1991, bk. İndex; Mirza Bala, "Kuba", *İA*, VI, 924-927; V. Minorsky, "Kubba", *IEP* (İng.), V, 296-297.

ALİYEV SALİH MUHAMMEDOĞLU

KUBÂ

(كُوبَا)

**Hicret sırasında
Hz. Peygamber'in misafir olduğu
ve ilk mescidi bina ettiği köy.**

Resûl-i Ekrem döneminde, Mekke yolu üzerinde Medine'ye 6 mil mesafede bulunan bir köy iken zamanla büyüyerek şehrin de genişlemesiyle onun bir mahallesi

haline gelmiştir; sonraki müelliflerin aralarındaki mesafeyi gittikçe azalan ölçülerde vermeleri bu yüzdendir. Seyyah İbn Cübeyr'in (ö. 614/1217) "büyük şehir" demesinden Kubâ'nın XIII. yüzyıla kadar çok geliştiği anlaşılmaktadır. Kuyuları ve hurma bahçeleriyle ünlü verimli bir vahada kurulmuş olan köy adını buradaki bir kuyudan almıştır (Yâkût, IV, 301). Hz. Peygamber'in "cennet pınarlarından bir pınar" diyerek övdüğü Gars (İbn Sa'd, I, 505) ve yüzüğünün düşürüldüğü Eris kuyuları (bk. BİRİRİS) buradadır. Köyde az sayıda yüksek evler de (ütum) vardı ve hicret sırasında Resûl-i Ekrem'in geliş üç katlı bir evin damına çıkan bir yahudi kızı tarafından görülüp müjdelendiği.

Hz. Peygamber hicret sırasında bir müddet Kubâ'da, Evs'in bir kolu olan Amr b. Avf oğullarından Külsûm b. Hidm'in evinde misafir kaldı; ashabıyla genişliğinden dolayı daha uygun gördüğü Sa'd b. Hayseme'nin evinde sohbet etti. Kaynaklarda Resûlullah'ın Kubâ'da kaç gün kaldığı hakkında farklı rakamlar verilir; bu süre İbn Hişâm'a göre dört gün (*es-Sîre*, II, 494), Buhârî'nin naklettiği bir rivayete göre ise on dört gündür ("Menâkıbü'l-enşâr", 46). Resûl-i Ekrem, Kubâ'da kaldığı günlerde inşaatında kendisinin de bizzat çalıştığı ilk mescidi yaptırdı. Daha önce Kubâ'ya gelen muhacirlerin burada veya buraya yakın Usbe'de bir mescid inşa ettikleri ve Sâlim Mevlâ Ebû Huzeife'nin kendilerine namaz kıldırıldığı da rivayet edilir (İbn Sa'd, III, 87; IV, 311). Kur'an'da "ilk günden beri temeli takvâ üzerine kurulu" diye sözü geçen mescid (et-Tevbe 9/108) çoğu rivayete göre Kubâ Mescidi'dir; âyetle Kubâlılar da maddî ve mânevî temizliklerinden dolayı övülür. Bir önceki âyetle (et-Tevbe 9/107) münafıkların zarar vermek, içlerindeki küfrü gizlemek ve inananların arasını açmak amacıyla kur-

Kubâ Mescidi

